

Rhythm, Tonality, and Form. Oxford, Oxford University Press, 2018

- 6 A teoretikus, előadóművész és zeneszerző Dobszayt a zeneszerzői nagyság megfejtése hosszú időn át foglalkoztatta; két esszéje megvilágító erejű e tekintetben. DOBSZAY László: *A zeneszerzői nagyság = Muzsika*, 1996, 5. sz., 3–5.; Uő: *A zeneszerzői kicsiség = Muzsika*, 2004, 12. sz., 3–5.
- 7 DOBSZAY: *i. m.* (2013), 256. Az idézeteket követő számok *A klaszszikus periódus* c. kötet megfelelő oldalszámát mutatják.
- 8 Ld. például RANKIN, Susan K. – FINK, Philip W. – LARGE, Edward W.: *Fractal structure enables temporal prediction in music = The Journal of the Acoustical Society of America*, 2014, 136. (4.), EL256–EL262.
- 9 Ld. a hármasságról GYÓRFFY István: *Kettő vagy három? = Agócsy Szimpózium 2010.* Szerk. KERESZTES Nóra, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar, 2010, 9–25.
- 10 DOBSZAY László: *Útmutató[k] A hangok világa I[–VI.] szolfézstankönyv[ek] tanításához.* Bp., Zeneműkiadó, 1966–1972
- 11 STACHÓ, László: *Mental virtuosity. A new theory of performers' attentional processes and strategies = Musicae Scientiae*, 2018, 4., 539–557.
- 12 A metrikai súlyok, vagyis az idő binomiálisan megszervezett rendszerét körvonalazó metrikai keret darabjainak kezdőpontjai kapcsán időbeli hosszakat ért Dobszay „csoport”-on; a metrikai keretbe behelyezkedő dallami szerveződés tekintetében, vagyis a dallam részleteit, frázisainak kezdő pillanatait megjelenítő dallami súlyok kapcsán pedig magára a dallami frázisra utal „csoport”-ként.

Balogh Csaba

„A vággyal teli feltételes mód”

Dávidházi Péter: *„Vagy jöni fog” – Bibliai minták nemzetiesedése a magyar költészetben*

Budapest, Ráció Kiadó, 2017

■ Dávidházi Péter irodalomtörténész akadémikus nem írt egyetemi tankönyvet, mégis minden monográfiája azzá vált. Aligha született az elmúlt harminc évben magyar nyelven olyan kultusztörténettel és -elmélettel foglalkozó szakdolgozat, doktori értekezés, tanulmánykötet vagy monográfia, amely ne hivatkozott volna az *Isten másodszületőjére*, a magyar Shakespeare-kultusz természetrajzát tárgyaló munkájára.¹ Hasonlóan súlyos – az irodalomtörténészek számára megkerülhetetlen – opusszá vált az Arany János kritikai örökségét értékelő *Hunyt mesterünk*² és a monumentális Toldy Ferenc-monográfia – *Egy nemzeti tudomány születése*.³

Dávidházi Péter legújabb tanulmánykötetében nem maradt meg a maga teremtette-építette tudományos iskola falai között, hanem új utakra tért. A *„Vagy jöni fog” – Bibliai minták nemzetiesedése a magyar költészetben* a hazai szakirodalomban szinte ismeretlen tudományközi területekre vezeti az olvasót – de ezzel a szerző nem csekély szakmai kockázatot vállalt. A kötet fő kérdése viszonylag egyszerű: milyen új jelentést kapnak a *bibliai minták* nemzetiesítései a XIX. és XX. századi magyar költészetben és műfordításokban. „Mintán itt éppúgy érthetjük egy szerep továbbélését, mint a *beszédhelyzet* hagyományozódó jellegét, valamely *műfaji* előzményt, öröklődő *szóképeket* vagy ezek egész hálózatát, sőt akár egy régről származó *logikai* műveletsort; akkor is, ha az egykori vagy későbbi nemzedékek (tudatosan vagy akár öntudatlanul) maguk is bibliai utalásként értelmezték, és akkor is, ha azóta észrevétlenül fakult és kihullott a mű jelentésvilágából.”⁴ Dávidházi Péter bevezetőjében maga hívja fel a figyelmet saját „illetékességi határsértésére”: végzettsége szerint csakis irodalmárként közelíthet témájához, bibliatudósként, a szentírástudomány hivatásos, szakavatott művelőjeként nem. Valóban: ezen a területen a tudományos értékű véleményalkotás *előfeltétele* az ószövetségi héber, az

újszövetségi görög és a klasszikus latin nyelv, valamint a bibliai idők történelmének, vallás- és művelődéstörténetének elmélyült ismerete. Az erre épülő második – és szintúgy kötelező – ismeretanyag még hatalmasabb: abból a felekezeti hovatarozáshoz szorosan kötődő hermeneutikai hagyományból áll, amelynek elsajátításához – ahogy egykoron a jezsuita bibliatudósok mondták – egy élet csak szűkösen elegendő. A szerző mindenek tudatában van. Maga idézi Northrop Frye intő példáját: a neves kanadai irodalmár lelkesíti végzettsége ellenére sem bírt kellő szaktudományos felkészültséggel, ezért a *Biblia* és a szépirodalom kapcsolatát elemző kétkötetes munkáját jogos bírálókat érték.⁵ Dávidházi Péter példás szerénységgel megfogalmazott szakmai „mentségeinek” súlyát alighanem az határozza meg, hogy az olvasó, a kritikus az irodalom- vagy a szentírástudomány felől közelíti a kötetet. Egy teológus, egy bibliatudós vagy hebraista szemöldöke talán felszalad az ószövetségi héber eredetihez kapcsolódó műkedvelő etimologizálás láttán, és önmagában kevésbé találhatja meggyőzőnek, hogy a szerző „évtizedek óta rendszeres (ámuló, gyönyörködő, megilletődött) olvasója” a *Bibliának*, „sokféle utóképzést” vállalt (például 2006 óta tanulja a bibliai hébert), és irodalomtörténészként olyan szövegösszefüggéseket is észrevehet, amelyek kimutatása „nem tartozik a *Bibliával* foglalkozó szakemberek elsődleges érdeklődési körébe”.⁶ Végző soron nem a szakmai bizalom vagy a gyanú hermeneutikája, hanem a problémafelvetés, a választott módszer és annak hatékonysága dönti el, hogy tényleges tudományos dilemmát jelent-e a kötet előszavának szinte minden oldalán hangsúlyozott „illetékességi határsértés”.

Dávidházi Péter szerint a bibliai allúziók elemzésének „nem szabad annak kinyomozására szorítkoznia, hogy az utalás, motívum, kifejezési mód pontosan honnan vettetett, hanem arra kell irányulnia, hogy mi történik vele és általa a versben, amelybe került, mennyire vett (vagy nem vett) erről tudomást az olvasó, s a hasonló esetek együtt milyen kölcsönhatásba kerültek a korabeli és későbbi magyar költészettel.”⁷ A szerző egy sajátos *kinagyításos* módszerrel, a lehető legnagyobb filológiai felbontásban vizsgálja meg a kérdéses helyeket, majd a forrásnak tekintett bibliai textus és a magyar lírai szöveg kettős jelentésrekonstrukciója kiegészül egy kritikátörténeti és recepcióesztétikai szemponttal: „a kortársak beszámolóai alapján ki kell derítenünk, hogy a bibliai vagy egyéb kapcsolatok így feltárható részleteiből vajon mennyi és hogyan tudott valóban hatni”.⁸ E módszer első lépésének eredményes alkalmazásáról és lehetséges buktatóiról már sokan szóltak. A jeles Madách- és Petőfi-kutató Kerényi Ferenc egykori bon mot-ja szerint egy hatástörténeti leve-

zetés tudományos értéke fordítottan arányos a kényszerűen felbukkanó *talánok* és *feltételes módok* számával. Az impreszionista kritizmustól csakis a filológiai alaposág, a „pozitív tények” keresése és tisztelete óvhat meg, az irodalmi művilágától elszakadó forrás- és motívumkutatás öncélúságától pedig a jelentésváltozásra, a jelentéselmozdulásra összpontosító elemzés. De még ily módon sem zárható ki a feltételezett forráshely és az elemzendő motívum egybevetésének esetlegessége, bizonytalansága. A komparatiztika alaptétele, hogy jószerivel minden mindennel összehasonlítható, de a művelet többnyire csak tovább gyarapítja a megválaszolandó kérdések számát. Dávidházi Péter ezt maga is hangsúlyozza, sőt, azt is jelzi, hogy elemzői módszerének hatékonysága hullámzó: nem mindig vezet „bizonyítható, vagy akár csak valószínűsíthető eredményhez, de még mindig jobb, mint teljesen lemondani a kutatásról”.⁹ E mondat megfordítása világít rá a nagy ívű vállalkozás egyik vitatható pontjára: miért nem szűkítette le a szerző a közreadást azokra az eredményekre, amelyek bizonyíthatók vagy legalább valószínűsíthetők? Azonban a kötet minden tanulmányáról megállapítható, hogy Dávidházi Péter tudása legjavát adja hatástörténeti és értelmezési téziseinek igazolásáért: veretes elméleti felkészültséggel, hatalmas műveltségi anyagot és filológiai apparátust mozgatva próbál eljutni a vizsgált irodalmi jelenség gyökeréig.

A kötet tartalmának általános és egy verselemzés részletesebb bemutatása előtt rövid kitérőt kell tennem a címmel kapcsolatban. A *Szózat*ból vett metaforikus cím – „*Vagy jöni fog*” – fogalmi alcíme: *Bibliai minták nemzetiesedése a magyar költészetben*. Az olvasó talán arra gyanakodhat, hogy a *nemzetiesedés* a szerző (kissé nyakatekert) nyelvi leleménye a tisztább és világosabb bibliai minták *nemzetivé válása* helyett – de nem! E többszörösen képzett főnév egy időben született a nagy nemzeti imádságokkal. Az 1830-as évek elején már hasonló alakot használ Széchenyi a *Világban*, az évtized végén pontosan így olvasható Hunfalvy Pál *Drezdai leveleiben*, majd 1845-ben a *Honderű* hasábjain. A fogalom legalaposabb korabeli meghatározását Toldy Ferenc adja az 1859-ben megjelent *Kazinczy és kora* című munkájában.¹⁰ Dávidházi Péter a nemzetiesedés összetett kulturális jelenségét a bibliai minták irodalmi használatára, a bibliai minták sokszínű magyar irodalmi felhasználását a nemzetivé válás folyamatára szűkítette le.

A több mint félezer oldalas kötet tizenöt tanulmánya közül a két legterjedelmesebb („*Az nem lehet, hogy annyi szív*” – *A Szózat bibliai logikája és szerepmintája*, valamint „*A magyarok istenére esküszünk*” – *A Nemzeti dal történelmi beszédaktusa és a toborzó vers poétikája*) itt jelenik meg először. A többi írás már korábban

is olvasható volt, de nem ebben a formában – ide átdolgozás után kerültek. A tanulmányok legjava hat költői életműhöz kapcsolódik. A XIX. századból – Vörösmarty és Petőfi mellett – Kölcseyhez (*A Hymnus paraklétszi szerephagyománya; Szimbolikus honfoglalások a Hymnus befogadó formuláiban*) és Aranyhoz (*Arany János és a feltámadás költészete; A Sejtelem, avagy a költészet vigasza; Ballada Jeftha áldozatáról Arany Hamlet-fordításában*). A XX. századi részből két-két írás foglalkozik Babitscsal (*A kihagyás poétikája Babits Jónás könyvében; Az Esti kérdés és a Jónás könyve*) és Kosztolányival (*Kosztolányi Halotti beszédéről, elfogultan; A Jeremiás- és Ésaías-utalások sorsa Kosztolányi Poetfordításában*). Az utolsó három értekezés más logikát követ. Két költői alkotást (*A Levegőt! és az Egy mondat a zsarnokságról ősmintája Jób könyvében*), illetve műfordításokat hasonlítanak össze (*The Waste Land, Ezékiel és a magyar fordítások*). A kötetet záró keletkezéstörténeti esettanulmány (*Az újraírások poétikája egy bibliai zsoltártól Thienemann verséig*) egy – aligha megválaszolható – elméleti dilemmára világít rá: „kik, mikor kezdték el írni, azaz inkább újraírni mindazokat a verseket, amelyeket filológusként (gyanútlan vagy rossz lelkiismerettel) egyetlen szerzőhöz és keletkezési dátumhoz szoktunk kötni?”¹¹

A kötet interpretációs logikáját egy XIX. századi költemény elemzésének bemutatásával szemléltetem, megkockáztatva, hogy e tanulmány számos erénye és néhány vitatható pontja – mutatis mutandis – a többi írásra is érvényes. A *Harmadnapon – Arany János és a feltámadás költészete* című értekezés kiemelkedő jelentőségű a szerző pályáján: székfoglaló előadásaként, rövidítve ez a hangzott el a Magyar Tudományos Akadémián 2011 februárjában. Arany 1852 végén írt *Keveháza* című, viszonylag terjedelmes (harmincnyolc strófás, 304 soros) költeményéből Dávidházi Péter a 31. versszakot, főképp az első négy sort veszi alapos vizsgálat alá.

„Harmadnap a hunok hada,
Mint új vihar, feltámad;
Harmadnapon kürtödbe fúsz
Torda fia, hős Bendegúz!”

A szerző úgy látja: „az első két sor nyelvében történik valami, ami túlmutat állításain, s túl mindazon, amit megállapítható tárgyaról közvetve mond, sőt amit narrátora, egy hun énekmondó... egyáltalán mondhat”¹² Noha természeti hasonlat ékelődik a „harmadnap” és a „feltámad” közé, e két szó kapcsolata tudatküszöb alatti *utalásként* egy pillanatra felvillanó felettes jelentést teremt, amely elszakad a versben elbeszélte eseményektől. A „Jézus harmadnapon a halálból feltámad” hittétel évszázadok óta magyar fordításban is – főképp ebben a fordításban – jól ismert az evangéliumokból, az *Apos-*

toli hitvallásból, az egyházi énekekből és számos liturgikus szövegből. Ennélfogva „Aranyt és a korabeli olvasói túlnyomó részét egy gyerekkortól jól ismert szöveg eltéveszthetetlen töredékére emlékeztette, akár tudatára ébredtek, akár nem”. Dávidházi még hozzáfűzi: „nincs írásos nyoma a korabeli tudatosulásának”¹³ Csakhogy ettől a ponttól a bibliai mintára összpontosító jelentésrekonstrukciót részben *talánokra* kell építeni. Mivel nincs semmiféle nyoma a tudatosulásnak – alapos kritikájában Gyulai Pál is átsiklik az utalás felett¹⁴ –, így még megbecsülni sem lehet, hogy a korabeli olvasók mekkora hányadát *emlékeztethette* az egymástól messzire kerülő „Harmadnap [...] feltámadá” a bibliai textusra. A tudatosulás nélküli – mint a szerző fogalmaz: „nagyreszt öntudatlan” – emlékezés komoly érvként aligha használható az irodalmi elemzések világában, egy másik tudomány területére vezet, s csak újabb kérdőjeleket rajzol az interpretáció margójára.

Dávidházi Péter verselemzése – költészetpoétikai értelemben – az utalás által létrejövő, a szerző által *utalásmetaforának* nevezett trópusra épül. Ez a metaforatípus kevésbé egyértelműen bontható azonosítóra és azonosítottra, mint a klasszikus hasonlat. Arany még „hallgatólagosan sem állítja, hogy a hunok hada *úgy* támadt fel, *mint* Jézus, hanem csupán arra talál módot, hogy a hunok hadának feltámadásáról beszélve egyúttal emlékeztessen Jézus feltámadására is. Az utalás mint metafora itt csak bevillantja Jézus feltámadását az összképbe, s a »feltámadá« ige átvitele révén valamiféle talányos, meghatározhatatlan, legfőljebb homályosan sejthető és értelmezésre váró *összefüggésbe* hozza a hunok hadának feltámadásával.”¹⁵ Aligha meglepő, hogy ez a teória fel sem merült a *Keveháza* eddigi szakirodalmában. Ugyanis ha távolról – tehát pusztán az elbeszélte események felől – nézzük a verset, a *pogány* hunok véres csatározásai a legmerészebb asszociációk nyomán sem idézik fel Jézus feltámadását. Ha közelről vizsgáljuk a tanulmány középpontjában álló sorpárt, a két kulcsszó (harmadnap – feltámadá) között álló főnevek (hunok, hada, vihar) és a rímpár (hada – feltámadá) sem támogatja ezt az képzetársítást. Tehát a tanulmány tétje, sikerül-e *tárgyszerűen* amellett érvelni, hogy mindez nem csupán műelemzői ötlet, hanem Arany János *valóban* Jézus feltámadására kívánta a vers olvasóját emlékeztetni. Ezért teremtette meg ezt a „talányos, meghatározhatatlan, legfőljebb homályosan sejthető és értelmezésre váró” *összefüggést*, ezért illesztett három különböző alanyt a „feltámadá” igéhez: „a hunok hadát, a vihart és (kimondatlanul, de félreérthetetlen utalással) Jézust”¹⁶

Dávidházi Péter érvelése a legmagasabb színvonalú szakmunkákra támaszkodik, kiemelten a modern angol irodalomtudomány egyik atyjának, Ivor Armstrong Richardsnak

(1893–1979) *The Philosophy of Rhetoric* (1936) című kötetére.¹⁷ A kimunkált és a szépirodalmi szövegek értelmezéséhez új távlatokat nyitó metaforaelmélet alkalmazásával párhuzamosan, az életrajzi megközelítésnél, az alkotásfolyamat rekonstruálására tett kísérletnél fel-feltűnik egyfajta – bevallott, de nehezen megokolható – szubjektivizmus. „Nem bizonyítható, sőt elméletileg is kikezdehető feltételezés, de szinte biztosra veszem – írja Dávidházi –, hogy Arany tudatában volt a *Hiszekegyre* utaló szókapcsolatának, és számított utaláshívó erejére.”¹⁸ A költői tudatossághoz, az alkotói szándékhoz fűződő bizonytalan pszichologizálás ellentétben áll a kapcsolódó életrajzi, felekezeti és művelődéstörténeti háttér pozitivistá módszerrel és alapossággal felidézett, gazdagon részletezett – és rendkívül tárgyyszerűen értékelt – tényanyagával. Egyetlen kísérletet említve: a szerző arra keres választ, hogy Arany forrásszövegei – Kézai Simon, Kálti Márk és Thuróczy János krónikái – alátámasztják-e a *Bibliához* kapcsolódó (és az utalásmetaforákra épülő) képzettársítást. De a nyomozás végül nem hoz eredményt: „mind a »harmadnap«, mind a »feltámadá« motívumnak volt ugyan valamiféle előzménye a krónikákban, de azok ott nem voltak transzcendens vonatkozásúak és bibliai utalásúak, egymáshoz sem volt közük...”¹⁹ Ezért a gondolatmenet – az alkotásfolyamat rekonstruálására tett kísérlet során – vissza-visszatér a lélektani feltételezésekhez. Például annak latolgatásához, hogy a költő a vers írásakor emlékezhetett-e, gondolhatott-e *Ezékiel könyvére* vagy az *Újszövetség* vonatkozó részletére. Az összefoglalás – a talánok és feltételes módok miatt – törvényszerűen semmitmondó: Aranyak „[a]mikor a *Keveháza* 31. versszakának első, illetve a második sorának utolsó szavát leírta, sokféle indíték vezethette kezét, de legalább ösztönösen tudnia kellett, mit csinál.”²⁰

Dávidházi Péter tanulmányának azok a nagyszerű – tanönyvbe illő – részei, amikor Arany-kutatóként, rendkívüli tárgyismerettel az *irodalmi tények* bonyolult, sokszor máig feltérképezetlen kapcsolatrendszeréről szól. Például arra hívja fel a figyelmet a költő – térben és időben távoli kultúrák rejtett hasonlóságaira rávilágító, a hagyományokat összeszövő – metaforaképzésével kapcsolatban, hogy „az eposzi hőst jellemezve rendszerint egy sajátosan kevert szókinccset használ, amely mintha a közös nevezőt keresné az antik görög és római epika végzeteszméje, a kereszténység gondviselési hite és az isteni eleve elrendelés református meggyőződése között.”²¹ Másutt pedig arra emlékeztet, hogy a köztudatban jámbornak és szemérmesnek tartott költő világában „menynyi halál, vér, tetem, bomlás, csontok, mennyi sírvilági kép és hasonlat.”²² Annak szemléltetése is emlékeztet, hogyan változik a feltámadás-motívumnak, mint az életmű egyik

alappmetaforájának a gyakorisága a költői pálya során, mikor ellentmondásos a használata, és ez miként kapcsolódik össze a magyar, illetve a világtörténelmi események szakrális értelmezhetőségének alkotói dilemmájával. A *Keveháza* kapcsán különösen izgalmas a nyolc évvel később írt *Széchenyi emlékezete* című óda elemzése: itt egyértelműnek tűnik a visszatérő feltámadás-metafora és Krisztus feltámadása közötti kapcsolat. Ugyanakkor Dávidházi Péter arra is hoz példát, hogy e trópus költői alkalmazása nem ritkán borzongástól, szorongástól, halálfélelemtől terhes vagy egyenesen profán. Utóbbinál talán elég a *Toldira* utalni. „Ha most feltámadna s eljőne közétek...”

A nagy ívű értekezésnek azok a feledhetőbb (s talán felesleges) bekezdései, amikor az irodalomtudós átadja a szót a *Biblia* műkedvelő rajongójának, aki – például – a feltámadás-metafora ószövetségi használatát, etimológiáját és dogmatikai hátterét alig két tucat sorban foglalja össze.²³ Ezeket a helyeken egy bibliai kislexikon vagy egy biblikus teológiai szótár szócikkének kivonatára emlékeztet a szöveg. Hasonló a helyzet a lírai részekhez fűződő hittudományi kitérőkkel. Alighanem Arany igazolását célzó nemes értelmezői lelkesülés rendezte egy sorba – a fátum és a predesztináció eltéréseit vázolván – Ravasz Lászlót, Max Webert és Martin Bubert²⁴ – egy református teológus talán fenntartásokkal olvassa mindezt.

Általánosságban is elmondható, hogy a meggyőzés lendülete magyarázza a műelemzés vitatható pontjait, amikor az érvek helyébe a „*vággyal teli feltételes mód*”²⁵ lép. De a szerző teoretikus megállapításai – néha előtte, néha utána – zárójelbe teszik, megkérdőjelezzik ezeket a kitérőket. Dávidházi Péter maga hangsúlyozza, hogy a *Keveháza* „Jézus-metaforája” mellett nincsenek kényszerítő erejű bizonyítékok: e rejtett trópus azonosításának előfeltételét nem az irodalomtudomány, az irodalmi szövegelemzés teremti meg. A hit világára vonatkozó utalásokat felszínre hozni és megérteni „csak az olvasó segítségével lehet, s ehhez egyáltalán nem mindegy, ki és milyen világnézeti meggyőződéssel olvassa a szöveget, illetve szükség esetén mennyire akarja vagy tudja felfüggeszteni saját meggyőződését ahhoz, hogy a mű költői nyelvének sugallatához alkalmazkodhasson.”²⁶ Mind ebből az is következik, hogy a költői nyelv efféle sugallata, a szövegtöredékek kontextusai között szövődő kapcsolat felvillanása csupán – az olvasó világnézetéből-meggyőződéséből, illetve az értelmező világnézetéből-meggyőződéséből és értelmezői szándékából fakadó, tehát szubjektív – feltételezés. Csakis akkor válik valóságossá, ha „az utalás-metafora által előhívott kontextusok az olvasók kultúrájának

szakrális alapszövegeihez tartoznak, és rituális szokásrendjéből ismerősek”.²⁷

Dávidházi Péter gondolatmenetének talán egyetlen hiányossága, hogy nem figyelmeztet: a vers megírása óta eltelt közel százhetven év alatt az olvasók kultúrájának szakrális alapszövegei, rituális szokásai elhalványultak, megváltoztak, szélsőséges esetben eltűntek. A vizsgált utalásmetafora a kortársak számára is csak „lopva villant”: homályosan és szublimálisan teremtett kapcsolatot a hun-magyar mitológia és a zsidó-keresztény hitvilág között. A ma olvasója számára ez az asszociáció még esetlegesebb. Tehát nem csupán arra van esély, hogy „az olvasói képzettársítások a szokásosnál is egyénibb változatokban egészítik ki mind az adott mű, mind a bibliai történetek kimondatlanul hagyott részeit”,²⁸ hanem arra is, hogy nem, vagy a – tanulmányíró feltételezte – költői szándékkal ellentétesen egészítik ki. Mint tette ezt Vas István, aki „már-már blaszfémikus kisajátításnak” értékelte az elemzett utalásmetaforát.²⁹

Bizonyítékok hiányában a tanulmány vége az alkotásfolyamattal kapcsolatos dilemmát sem oldja, oldhatja fel. „A *Keveháza* »Harmadnap«-sorpárja esetében is megválaszolhatatlan kérdés, hogy mennyire lehetett minden ízében és következményében megtervezett, szándékos vagy akár csak tudatos Arany részéről a hun sereg feltámadásának az új viharéhoz hasonlítása közben a jézusi feltámadás megidézése, ezáltal a hun és magyar mondavilág metaforikus utalású összekötése az *Apostoli hitvallás* szókapcsolatába sűrűsödött bibliai hagyománnyal.”³⁰ Az értekezést nyitó két *talán* – Jézus feltámadásának versbeli megidézése és a mögötte álló alkotói tudatosság – nem nyer bizonyítást, de a megtett gondolati út új szempontokat ad Arany költői világának megértéséhez.

Ez mondható el Dávidházi Péter tanulmánykötetének egészéről is: az olvasó – miközben mérlegeli, gyűjti az érveket és az ellenérveket – új összefüggések talál a tárgyalt lírai alkotásokban, életművekben – és ennél többet egyetlen értelmezéstől sem lehet elvárni.

JEGYZETEK

- 1 DÁVIDHÁZI Péter: „Isten Másodszülttje”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Bp., Gondolat, 1989
- 2 DÁVIDHÁZI Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége*. Szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Argumentum, 1992
- 3 DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Bp., Akadémiai – Universitas, 2004 (*Irodalomtudomány és kritika*)
- 4 DÁVIDHÁZI Péter: „Vagy jőni fog” – *Bibliai minták nemzetiesedése a magyar költészetben*. Bp., Ráció, 2017, 7.
- 5 FRYE, Northrop: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Európa, 1996; Uő: *Az Ige hatalma. Második tanulmány a Biblia és az irodalom kapcsolatáról*. Ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Európa, 1997; DÁVIDHÁZI: *i. m.* (2017), 9.
- 6 DÁVIDHÁZI: *i. m.* (2017), 7., 8., 11.
- 7 Uo., 9.
- 8 Uo., 10.
- 9 Uo.
- 10 Uo., 12.
- 11 Uo., 14.
- 12 Uo., 226.
- 13 Uo., 227.
- 14 Uo., 231.
- 15 Uo., 228.
- 16 Uo., 228., 229.
- 17 RICHARDS, Ivor Armstrong: *The Philosophy of Rhetoric*. London, Oxford University Press, 1936. A szerző az 1981-es kiadást idézi: London, Oxford, New York, Oxford University Press.
- 18 DÁVIDHÁZI: *i. m.* (2017), 229. (Kiemelés tőlem – B.Cs.)
- 19 Uo., 234.
- 20 Uo., 230.
- 21 Uo., 248.
- 22 Uo., 236–237.
- 23 Uo., 239.
- 24 Uo., 249.
- 25 Uo., 238.
- 26 Uo., 247.
- 27 Uo., 229.
- 28 Uo., 247.
- 29 Uo., 244.; VAS István: *Nehéz szerelem I–II*. Bp., Szépirodalmi, 1983, II., 177.
- 30 Uo., 250.